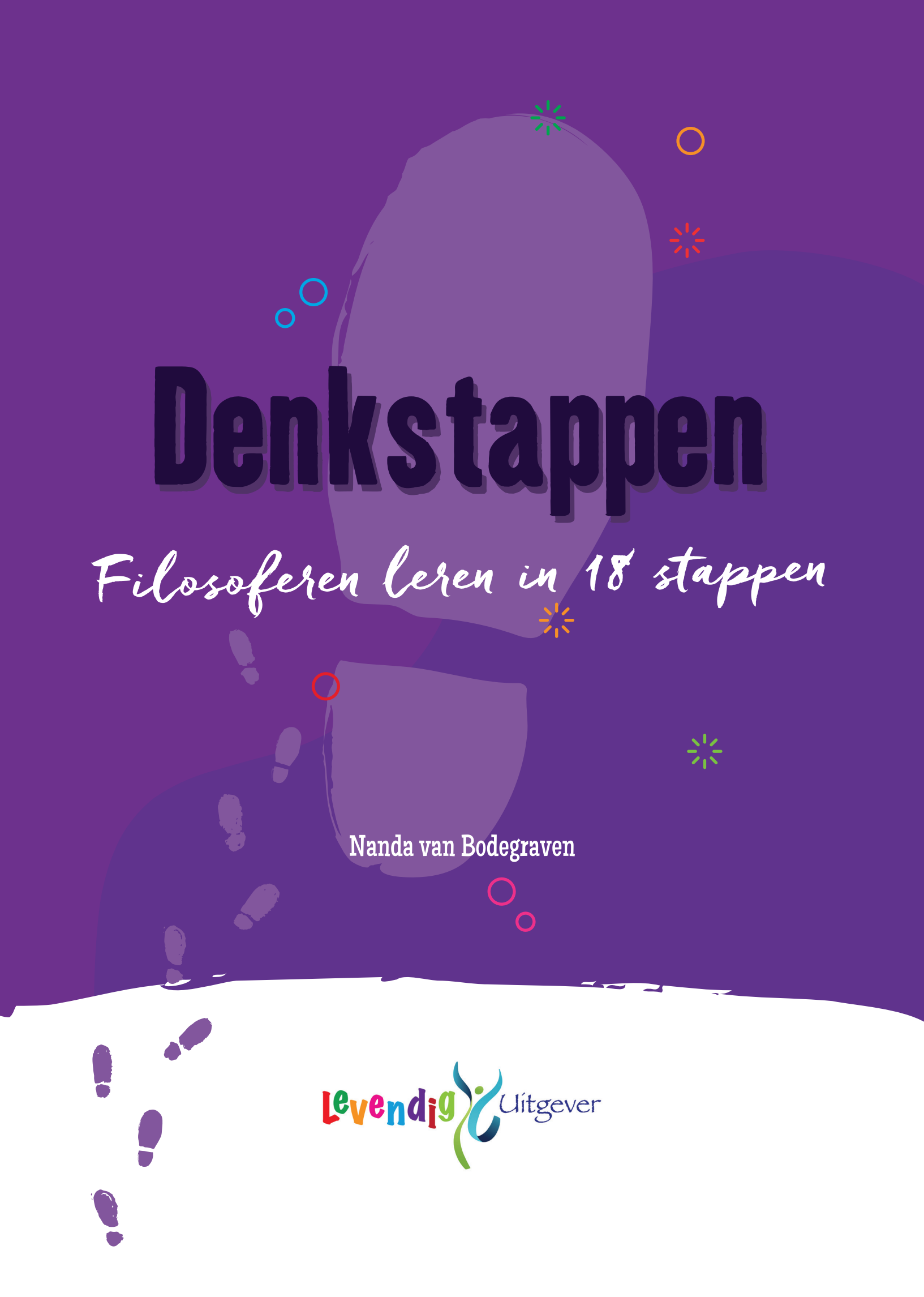

Denkstappen

Filosoferen leren in 18 stappen

Nanda van Bodegraven

levendig Uitgever

Auteur

Nanda van Bodegraven

Vormgeving/illustraties

Marit van der Wal, Oogmerk Design

Redactie

Jeroen Hoogerwerf

ISBN 978 94 91740 72 5

NUR 194

Levendig Uitgever

www.levendiguitgever.nl/denkstappen

Tot stand gekomen in samenspraak met Centrum Kinderfilosofie Nederland

CENTRUM
KINDERFILOSOFIE
NEDERLAND

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoudsopgave, voorwoord en inleiding van: **Denkstappen, *Filosoferen leren in 18 stappen***

Door Nanda van Bodegraven

Inhoud

Voorwoord door Alexandra Bronsveld

Inleiding

Praktische informatie voor in de klas

Deel 1: Filosofische startvaardigheden

- 1 De tekstballon: van je laten horen
- 2 De antenne: luisteren
- 3 Het rustpunt: kalm blijven
- 4 De vraagmaat: filosofische vragen stellen
- 5 Het twijfelticket: van standpunt veranderen

Deel 2: Redenen geven

- 6 De redenreden: redenen geven
- 7 De speerpunt: tegenredenen geven
- 8 De redenvork: doordenken met vervolgrede
- 9 De redenboom: complete redenboom maken
- 10 De hamer: concluderen

Deel 3: Redenen evalueren

- 11 De teller: redenen met voorbeelden
- 12 De spiegel: redenen met vergelijkingen
- 13 De dubbelpijl: oorzaak/gevolg redenen
- 14 De stempel: redenen met waardeoordelen
- 15 De loop: drogredenen

Deel 4: Vanzelfsprekendheden voorzien

- 16 De cirkel: definities
- 17 Het dartbord: twijfelgevallen
- 18 De kleurenbril: levensvisies

Deel 5: Extra oefeningen

- 1 Stille kinderen aan het woord
- 2 Meedenken en tegendenken over verliezen
- 3 Een redenboom over God
- 4 Voorbeelden voor anders en gewoon
- 5 Individueel soorten redenen geven over snelheid
- 6 Verschillende soorten redenen om de beurt
- 7 Expertgroepjes over drogredenen

- 8 Criteria voor over de grens gaan
- 9 Twijfelgevallen uit je eigen leven
- 10 De gekleurde bril in het klein
- 11 Stappenplan voor redelijkheid
- 12 Stappenplan voor verschil in levensvisies
- 13 Battelen in groepjes over straf
- 14 Alle denkstappen rondom vriendschap
- 15 De leukste denkstappen
- 16 De verschrikkelijkste denkstappen
- 17 Anderen leren denken
- 18 Zelf nieuwe denkstappen bedenken

Dankwoord

Gebruikte en aanbevolen literatuur

Training of coaching in Denkstappen

Voorwoord

Door te filosoferen leer je dat denken interessanter wordt als je *met elkaar* denkt. Je wordt als het ware één brein. Dus jouw gedachten zijn niet interessant, omdat ze van jou komen, maar zijn interessant als ze onderdeel van het geheel worden en het geheel interessanter, complexer, dieper en verrassender maken. In de woorden van Imram (10 jaar): 'Ik vind het aan elkaar plakken van gedachten het leukst, want dan krijg je weer iets nieuws.' Of, Isolde (11 jaar): 'Wat jij net zei was echt heel anders, wat gek!' Uitspraken als deze maken de onderlinge denkkraft voelbaar en laten zien wat met elkaar denken oplevert.

Samen denken is op een bepaalde manier onpersoonlijk: de kinderen leren dat het er niet om gaat dat een gedachte van hen is, het gaat om het gehele bouwwerk. Om *samen* het bouwwerk van gedachten te onderzoeken: waar het sterk is en waar het minder sterk in elkaar zit. In *Denkstappen* wordt de constructie van het bouwwerk expliciet gemaakt en daardoor beter te onderzoeken. Zijn de voorbeelden die gebruikt worden wel voldoende? Worden oorzaak en gevolg niet door elkaar gehaald? Hoe zijn we tot deze conclusie gekomen?

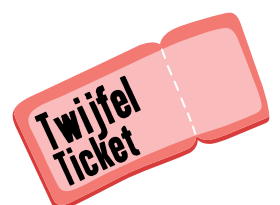
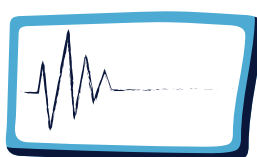
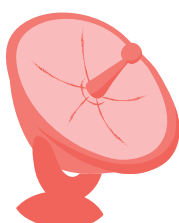
Inzicht in de denkstappen die je met elkaar zet geeft eigenaarschap. Filosoferen wordt tastbaar voor zowel de leerlingen als de leerkracht. Vaak hoor ik leerkrachten zeggen: 'Alles is goed, je mag alles zeggen.' Dit boek laat echter zien dat de wijze waarop je redeneert sterk of minder sterk kan zijn. Dus ja, je mag alles zeggen in de denkring, maar niet alles wat gezegd wordt, is even lang houdbaar en even krachtig. Het leren maken van dát onderscheid is naar mijn idee van wezenlijk belang in een democratische samenleving. Zeker in een samenleving waarin regelmatig weinig doordachte meningen en emotionele kreten de boventoon voeren.

Ik ondersteun van harte de aanpak van *Denkstappen*, omdat die denkvaardigheden tijdens het gesprek expliciet maakt. Het lijkt mij mooi als leerkrachten en leerlingen verder komen dan het stellen van een vraag en het uitwisselen van gedachten. Het leren herkennen van de denkstappen die we vaak onbewust maken, stimuleert kritisch denken en verdiept het leren van kinderen. Je ontwikkelt samen met je leerlingen een denktal die ook bij andere vakken van pas komt. Het onderwijs kan dan ook veel baat hebben bij dit boek en wanneer we onze kinderen beter leren denken, plukken ze daar de rest van hun leven de vruchten van.

Alexandra Bronsveld

Voorzitter Centrum Kinderfilosofie Nederland

Deel 1 **Filosofische startvaardigheden**

1. De tekstballon: van je laten horen

DOEL
DENKSTAP

Je stem durven laten horen
De tekstballon

1.1 Inleiding

Kopieer het werkblad de tekstballon (pagina 21) voor ieder kind op een vel stevig A4 papier. Je kunt werkbladen ook downloaden en printen, zie www.levendiguitgever.nl/denkstappen. Natuurlijk kun je ook meer denkstappen in één keer kopiëren of printen. Deel de werkbladen uit aan het begin van elke les of verwerkingsopdracht. De denkstappen kunnen de kinderen voor zichzelf bewaren, eventueel in een speciale map.

Vertel: Jullie gaan in 18 denkstappen leren filosoferen. Filosoferen is ongeveer hetzelfde als samen denken. Dat leren jullie met behulp van denkstappen. De reden waarom jullie dit gaan leren is dat je heel veel dingen niet zeker kunt weten, daar moet je zelf over denken. Bijvoorbeeld wat goede en wat slechte uitvindingen zijn, of, welke regering de beste regering is, of wanneer iemand een echte vriend is. Niemand weet dat zeker, zelfs een leerkracht niet. Niemand weet het goede antwoord zeker.

Jullie gaan ook samen denken, omdat mensen vaak verschillen van mening of standpunt. Je kunt dan je mond houden en denken dat die ander stom is, of zelfs boos worden op de ander, maar je kunt ook proberen te achterhalen waarom de ander iets anders vindt. Zo kun je samen achterhalen of je het misschien toch minder oneens bent dan je dacht, of kunt beter begrijpen waarom de ander iets anders vindt. In deze lessen gaan we juist op zoek naar waar jullie verschillen, want als je het eens bent, wordt je denken minder uitgedaagd.

Jullie krijgen in iedere les een papieren denkstap. Deze heb je nodig tijdens de lessen. Daarna bewaar je ze goed omdat je ze na deze lessenserie ook nodig hebt bij het filosoferen.

De eerste les gaat over dat als je samen wilt denken, het belangrijk is dat iedereen die meedoet durft te zeggen wat hij of zij denkt.

Ook juist als je er nog helemaal niet over hebt nagedacht, dat is helemaal niet erg, dan kun je juist goed samen verder denken.

Met uitspreken wat er in je hoofd gebeurt begint het allemaal, zonder dat kun je niet samen denken. Daarom is de allereerste denkstap een tekstballon. Jullie horen nog hoe je deze kunt gebruiken.

1.2a Oefenen

Laat de kinderen in een kring gaan staan.

Lees de volgende vragen één voor één voor en geef kinderen aan dat ze antwoorden mogen geven. Zeg dat de kinderen die merken bij zichzelf dat ze liever luisteren dan zelf iets zeggen, mogen gaan zitten. De vragen zijn:

- Wat was, in één woord, het leukste dat je de laatste tijd hebt gedaan?
- Wat was, in een woord, het engste dat je de laatste tijd hebt gedaan?
- Wat vind je het ergste op de wereld? Antwoord in maximaal 4 woorden.
- Waarover verstchil jij wel eens van mening met iemand anders?
- Waarover ben je het met de meester of de juf niet eens?

Laat de kinderen nu duo's maken met iemand die tijdens de vorige oefening anders was.

Vertel: *als je lang stond en makkelijk van je laat horen, zoek je iemand die liever luistert en snel ging zitten, en andersom. Als je een beetje makkelijk van je laat horen, zoek je iemand die dat een beetje moeilijk vindt.*

Projecteer of schrijf de onderstaande vragen op het (digi)bord. Vertel dat degene die het makkelijk vond om van zich te laten horen, in deze oefening deze vragen gaat stellen:

- Wat kan je helpen om makkelijker te vertellen wat jij vindt in de groep?
- Wie kan je helpen hierbij?
- Wat vind je het aller moeilijkst? Wat kan daarbij helpen?
- Wat kan je nog meer helpen?

Loop zelf rond en luister of er oplossingen komen. Als de kinderen dat moeilijk vinden, kun je voorbeelden geven. Bijvoorbeeld: dat anderen niet lachen. Of, dat anderen stil zijn. Of, dat andere vragen stellen.

Laat daarna de tweetallen van rol wisselen. Projecteer of schrijf ook de onderstaande vragen op het (digi)bord. Vertel: *Als jij makkelijk praat vertel je nu wanneer ook jij het moeilijk vindt om van je te laten horen. Degene die luistert stelt vragen:*

- Wanneer vind jij het moeilijk om te vertellen wat jij vindt?
- Wat kan je helpen hierbij?
- Wat vind je het aller moeilijkst? Wat kan daarbij helpen?

1.2b Meer oefenen

Deze oefening laat je de kinderen in dezelfde tweetallen doen. Laat de kinderen in een binnen- en een buitenkring gaan staan. Vraag degenen die de vorige oefening moeilijk vonden in de binnenkring te gaan staan. Degenen die het makkelijk vonden gaan in de buitenkring staan.

Laat de kinderen in de binnenkring om de beurt antwoord geven op de vragen uit het eerste deel van de oefening, waarbij nu iedereen meeluistert. Als een kind het moeilijk vindt om de aandacht van iedereen op zich gericht te weten in de binnenkring, mag hij of zij degene tegenover zich om hulp vragen.

1.3 Bespreken

Besprek de oefeningen met de kinderen na aan de hand van de volgende vragen:

- Hoe vond je het om van je te laten horen als je dat niet zo makkelijk doet?
- Wat kan helpen om vaker van je te laten horen?
- Hoe kunnen jullie elkaar daarbij helpen?

Zoek door tot jullie verschillende bruikbare tips hebben.

1.4 Vastleggen

Laat de kinderen het werkblad met de denkstap invullen. Geef daarbij de volgende instructies:

- Schrijf nu op de lijntjes in de tekstballon wat jou helpt om van je te laten horen. Kleur deze groen in.
- Teken een zelfde rode tekstballon op de achterkant. Schrijf in de rode tekstballon wat jou helpt om juist even niets te zeggen.
- Schrijf in de groene tekstballon de tip die jou het beste helpt, de supertip.
- Bewaar deze en de volgende denkstappen allemaal: je hebt ze nodig voor het oefenen.

Print of kopieer de leerdoelenlijst van bladzijde 19 en 20. Print of kopieer deze bij voorkeur dubbelzijdig. Geef de volgende opdrachten voor het invullen van de lijst:

- Bedenk hoe je de aankomende weken wilt oefenen met de denkstap van deze les. Bijvoorbeeld de papieren denkstap omhoog steken in de les om aan te geven dat je wilt oefenen. Of buiten school door te zeggen dat jij nu ook wat wilt zeggen.
- Schrijf dit in kolom A op in de leerdoelenlijst.
- Vul in kolom B in wanneer je met deze denkstap hebt geoefend, wat daarin goed ging en wat beter kon.
- Bewaar de lijst goed, je hebt deze lijst ook bij de andere denkstappen nodig!

5.1 Stille kinderen aan het woord

Lees het volgende verhaal voor of geef ieder kind een kopie.

Anders dan vogels

'Wij zijn anders dan vogels, omdat we weten van de tijd. We maken het onszelf moeilijk met de klok en de kalender. Als ik iemand vraag: "Heb je trek in koffie?" hoor ik meestal: "Hoe laat is het?" Als een vogel trek heeft, gaat hij op zoek naar zijn eten, en daarmee uit. Hij steekt zijn kop tussen zijn veren als de zon ondergaat. Een vogel wacht niet tot morgen. Hij doet het nu of hij doet het niet. En als het fout gaat, heeft hij weer iets geleerd. Vogels hebben geen spijt en voor later zijn ze niet bang. Misschien doen ze het wel beter dan mensen. Maar ze weten het niet. Ze kunnen gewoon niet anders, dus telt het niet. Geluksvogels.'

Gropa lachte om zijn eigen grapje.

'Zou jij een vogel willen zijn?' vroeg Tessel.

'Ik niet. Ik ben liever af en toe flink kwaad. Dat is best een lekker gevoel.'

- Laat de kinderen in groepjes van vier een filosofische vraag bedenken naar aanleiding van het verhaal. Geef daarbij aan dat denkstap 4 de vraagmaat en denkstap 17 het dartbord gebruikt kunnen worden.
- Vraag na enkele minuten welke vraag ieder groepje heeft bedacht.
- Kies daarna met de hele groep een vraag door te stemmen. De vraag met de meeste stemmen gaan jullie bespreken.
- Laat alle kinderen voor zichzelf bedenken welk antwoord ze hebben op de vraag en welke redenen ze voor dat antwoord hebben. Ze kunnen daarbij denkstap 6 de redenreden, gebruiken.
- Laat de kinderen daarna voor zichzelf een conclusie trekken. Zie hiervoor denkstap 10 de hamer.
- Laat een paar kinderen hun redenen en conclusies vertellen. Laat vooral kinderen praten die normaal niet zoveel zeggen. Vertel: Als jij normaal niet zoveel zegt laat jij je redenen en conclusies weten. Je kunt denkstap 1, de tekstballon, hierbij gebruiken. Als je het heel eng vindt en het helpt om dit samen met een ander kind te doen, dan mag dit natuurlijk.
- Als er enkele redenen en conclusies gegeven zijn, laat dan de andere kinderen zoveel mogelijk tegenredenen bedenken tegen wat er gezegd is. Vertel de kinderen te denken aan denkstap 7 de speerpunt. Let als leerkracht op of dit goed gaat.

- Laat de kinderen hun tegenredenen vertellen en laat de stille kinderen hier antwoord op geven.
- Vervolgens laat je de kinderen die de tegenredenen hadden bedacht, daar weer op reageren.
- Vertel de kinderen na het onderzoek nog eens goed te kijken of ze het nog steeds eens zijn met hun eerdere conclusie, of dat ze deze willen herzien. Vraag of ze hun twijfelticket uit denkstap 5 willen inzetten. Laat de kinderen hun twijfelticket omhoog steken als dat het geval is, en vertellen wat hun conclusie was en waar ze over twijfelen en waarom.

Iedereen die wel eens heeft deelgenomen aan een filosofisch gesprek, of zelf een filosofisch gesprek heeft begeleid, weet dat er tijdens zo'n gesprek veel tegelijk gebeurt.

Denkstappen rafelt uiteen wat er zoal aan bod komt in een filosofisch gesprek. Per les wordt een denkstap geïntroduceerd en deze wordt via oefeningen inzichtelijk gemaakt. Zowel begeleider als deelnemers aan het gesprek zetten de denkstappen. Daarmee krijgen zij tegelijkertijd inzicht in wat een gesprek een filosofisch gesprek maakt. En zo worden zij samen verantwoordelijk voor de kwaliteit van het onderzoek.

Kinderen én volwassenen leren beter denken met deze 18 denkstappen: basiskennis over redeneringen wordt in de lessen heel toegankelijk gemaakt. Denkstappen is speciaal geschreven om met kinderen en jongeren vanaf 8 jaar het filosofisch gesprek te leren kennen en samen op onderzoek uit te gaan.